ISSN 1995-6134

УДК 343.153
М.С. В'ЮНИК, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ЗАКОННА СИЛА ВИРОКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ключові слова: *законна сила вироку, властивості вироку, обов'язковість, незмінність, преюдиціальність, виключність*

Механізм реалізації вироку як акту правосуддя набуває конкретного значення лише після набрання ним законної сили. Законна сила вироку є ефективним засобом досягнення завдань кримінального судочинства і забезпечує реальний захист прав і свобод людини і громадянина.

Проблема визначення сутності законної сили судового рішення була і залишається в центрі уваги вчених-процесуалістів, оскільки мета забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу досягається лише після повного та своєчасного виконання вироку, що стає можливим після набрання останнім законної сили. Зокрема, зазначені питання аналізувалися у працях Т.Т. Алієва, А.М. Безрукова, О.І. Бережного, О.С. Березіна, В.О. Бєлоносова, А.В. Буніної, Р.О. Гавріка, О.Ю. Гай, Н.А. Громова, Ю.М. Грошевого, Т.Н. Губарь, М.А. Гурвіча, К.В. Клинової, А.А. Князєва, Е.Ф. Куцової, В.Т. Маляренка, Є.А. Матвієнка, Т.Г. Морщакової, Я.О. Мотовіловкера, І.Л. Петрухіна, Т.В. Сахнової, Л.Г. Талан, Л.А. Терехової, Ф.Н. Фаткулліна, О.М. Шиманович, Р.М. Юрченко та інших. Незважаючи на численні дослідження, законодавчі положення, що регулюють проблему законної сили, залишаються недосконалими і потребують сучасного переосмислення.

Актуальність дослідження проблем законної сили зумовлена необхідністю покращення судової діяльності, удосконалення теоретичних положень, що стосуються вироку суду, порядку його винесення та виконання. Метою статті є визначення поняття «набрання вироком законної сили» та розкриття змісту властивостей, яких він після цього набуває.

Законна сила вироку означає таку силу цього акту, яка прирівнює його до закону, надає йому силу останнього, робить її обов'язковою для всіх громадян, організацій та установ, яких цей вирок стосується. Це означає, що рішення суду по пред'явленому громадянину обвинуваченню, постановлене від імені держави, в певному сенсі прирівнюється до закону, набуває такого ж значення, яке б воно мало в разі прийняття його самим законодавцем. Але, безумовно, між цими актами існують певні відмінності. По-перше, закон розповсюджує волю держави на невизначену кількість випадків; вирок, як і закон, – це вираження волі держави, але, на відміну від закону, він є індивідуальним актом застосування норм права, тобто стосується лише конкретного випадку. По-друге, вирок регулює суспільні відносини між суб'єктами, які залучені у сферу кримінального судочинства, тоді як закон охоплює найбільш значущі, стійкі суспільні відносини. Говорячи про уподібнення вироку суду закону, науковці мають на увазі те, що вирок за своїм значенням прирівнюється до закону, і всі державні органи, установи та громадяни зобов'язані йому підкорятися.

Будучи вираженням сили закону, законна сила вироку сприяє підвищенню авторитету суду, створює атмосферу визначеності та послідовності при здійсненні правосуддя. Проте, визнавши важливе значення законної сили для теорії та практики, процесуалісти й досі не можуть досягнути єдності поглядів на визначення цього поняття. Так, Б.С. Тетерін та І.Д. Перлов вважають законну силу вироку дією втілених у ньому норм матеріального права. Але у вироку реалізуються і положення процесуального закону. Тож, як бачимо, позиція згаданих авторів значно звужує межі дії законної сили, що залишається незрозумілим. На думку Ф.Н. Фаткулліна, законна сила вироку – це особлива властивість акту правосуддя, яка уподібнює його закону. Проте найпоширенішим є розуміння законної сили як

ISSN 1995-6134

сукупності певних спеціальних якостей, якими наділяються акти правосуддя і відрізняють їх від багатьох інших актів органів державної влади.

У науковій літературі вказуються різноманітні наслідки набрання вироком законної сили (наприклад, неспростовність, незмінюваність, виключність, преюдиціальність, обов'язковість), але за різними назвами у більшості випадків приховані одні й ті ж самі характеристики.

А.С. Кобліков вбачає законну силу вироку у беззаперечності та обов'язковості виконання вироку [1, с.473]. О.Ю. Гай зазначає, що «сутність законної сили судового рішення полягає у наділенні цього рішення силою закону, що проявляється в його обов'язковості і авторитеті, а також таких наслідках, як обов'язковість, непохитність, виключність, преюдиціальність» [2, с.108]. Ф.Н. Фаткуллін [3, с.486–488] та І.М. Гуткін вказують, що вироку, що набрав законної сили, надаються такі правові риси закону як загальнообов'язковість, непохитність і виключність. Т.Т. Алієв, В.О. Бєлоносов та М.А. Громов зводять ці якості до загальнообов'язковості, незмінності, виключності і преюдиціальності [4, с.23]. Стисле ознайомлення із позиціями авторів дає можливість зробити висновок, що вироку, який набрав законної сили, характерні такі якості, як обов'язковість, виключність, незмінність та преюдиціальність.

Обов'язковість вироку – це обов'язкове і неухильне виконання його розпоряджень органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, посадовими особами, іншими фізичними та юридичними особами на всій території країни. Без обов'язковості вироку його законна сила стає формальністю і не набуває реального характеру. Таку ж позицію займає і законодавець, закріплюючи, що вирок суду, що набрав законної сили, є обов'язковим для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування та їх посадових осіб і підлягає виконанню на всій території України. Жоден не вправі вважати для себе необов'язковою ту чи іншу частину вироку, доки вирок, що набрав законної сили, не скасований у встановленому законом порядку.

Обов'язковість вироку є важливою властивістю, без якої він позбавляється свого реального значення. Тільки за умови, що кожен вирок, який набрав законної сили, буде неухильно виконано, можливе досягнення цілей правосуддя, забезпечення карального і виховного впливу покарання. У загальнообов'язковості вироку проявляється дія принципу законності, направлена на забезпечення неухильного дотримання вимог правових норм та реального виконання вироку. Саме ця характеристика забезпечує цілеспрямований вплив владного припису судових органів, що діють від імені держави. Через неї вирок впливає на волю зобов'язаних суб'єктів та приводить їхню поведінку у відповідності до закріплених у законі дозволів та заборон. Обов'язковість забезпечується особливим механізмом приведення його до виконання і встановленою законом відповідальністю за невиконання вироку, що набрав законної сили, або за перешкоджання його виконанню (ст.382 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність за невиконання судового рішення).

Але не слід перебільшувати значення обов'язковості – зміст законної сили вироку не вичерпується лише нею.

Однією із найбільш неоднозначних за змістом, але не за значенням властивостей судового рішення, в тому числі і вироку, є незмінність, про що свідчать і різні її назви у процесуальній літературі: не відмінність вироку (М.О. Чельцов), неспростовність (А. Бушуєв, А.Л. Ципкін), непохитність (І.Д. Перлов, Ф.Н. Фаткуллін), стабільність (Б.С. Тетерін). Але є серед науковців і ті, хто взагалі не виділяє незмінність як характеристику вироку. Так, наприклад, Ю.М. Грошевий вважає, що в основі стабільності вироку лежить не його незмінність, а законність і обґрунтованість [5, с.8].

ISSN 1995-6134

З моменту винесення рішення суд, що його постановив, не вправі вносити у рішення будь-які зміни, що коливають його сутність, а також відміняти власне рішення, змінювати обставини справи, мотиви прийнятого рішення, доповнювати або модифікувати їх (виключенням з цього правила є виправлення описок і очевидних арифметичних помилок, які здійснюються судом, що його постановив незалежно від набрання законної сили цим рішенням). Якщо після оголошення рішення суд дійде висновку про те, що постановлене ним рішення не є правомірним, навіть у цьому випадку він не має права самостійно скасувати або змінити його. За загальним правилом, рішення може бути переглянуте по суті тільки судом вищої інстанції. Тобто, вимога про незмінність рішення по суті перш за все звернена до самого суду, який прийняв рішення. Разом із тим, особи, що беруть участь у справі, а так само й інші особи також не вправі домагатися від суду перегляду прийнятого ним рішення. У кримінальному судочинстві законна сила вироку, що виявляється у його непохитності, не прирівнюється до абсолютної неспростовності. Вирок, якщо він незаконний або необґрунтований, повинен бути виправлений в порядку касаційного провадження або за нововиявленими обставинами. Це диктується інтересами досягнення у справі істини, забезпечення законності і посилення гарантій прав особистості.

Виключність вироку, що набрав законної сили, полягає в забороні повторного обговорення і зміни оцінки відображених у вироку фактів і висновків, у недопущенні нового обвинувачення особи за те саме діяння, визнане доведеним або, навпаки, відкинуте судом.

Частина 1 ст.61 Конституції підкреслює значення цієї властивості щодо обвинувального вироку: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення». Це відображення найважливішого принципу кримінальної відповідальності «non bis in idem» («не двічі за одне й те ж»), який відноситься до загальновизнаних міжнародно-правових принципів. Властивістю винятковості володіє як обвинувальний, так і виправдувальний вирок. Таке ж положення закріплюється й у п.7 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: «Ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий», а також у ст.4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: «Нікого не може бути вдруге притягнено до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави». Ніхто, в тому числі і суддя, не може піддати вирок, який набрав законної сили, сумніву і змінювати його сутність, робити будь-які спроби похитнути силу акту правосуддя, його авторитет і правові наслідки. Як бачимо, виключність виступає як одна з процесуальних гарантій захисту прав та законних інтересів особи – не бути судимим двічі за один і той самий злочин. На практиці це положення втілюється через вимогу негайного закриття кримінальної справи у випадку, коли стане відомо, що по тому ж обвинуваченню існує вирок суду, який набрав законної сили (п.9 ст.6 чинного КПК України; ч.2 ст.19 проекту КПК України № 9700).

Деякі особливості має виключність виправдувальних вироків. Якщо такий вирок винесений у зв'язку з відсутністю складу злочину або невстановленням події злочину, то він виключає провадження по цій справі як щодо виправданого, так і щодо інших осіб. Якщо ж виправдувальний вирок винесений у зв'язку з недоведеністю участі підсудного у скоєнні злочину, то він діє лише по відношенню до виправданого за цією підставою, але не розповсюджується на інших осіб.

Однак, виключність рішення не слід змішувати з його преюдиціальністю. Виключність запобігає порушенню, розгляду і вирішенню тотожної справи, а преюдиціальність не допускає нового розгляду окремих питань,

ISSN 1995-6134

раніше вирішених в іншій справі і які мають значення для даної справи. Правило преюдиціальності зобов'язує суд враховувати те, як ці питання були вирішені раніше.

Мову про преюдиціальність (предрішення, істинність, взаємну обов'язковість рішень і вироків) судового рішення вели А.Х. Гольмстен [6, с.267], В.М. Семенов [7, с.145], М.А. Гурвич [8, с.120–122], М.Г. Авдюков [9, с.161], Я.Л. Штутін [10, с.60]. Разом із тим, більш традиційним для науки є терміни «преюдиція», «преюдиціальність». Вітчизняний кримінально-процесуальний закон не вживає і нормативно не закріплює це поняття. Натомість сутність преюдиції розкриває ст.90 КПК РФ, де сказано, що «обставини, встановлені вироком, що набрав законної сили, або іншим рішенням суду, що набрало законної сили, прийнятим у рамках цивільного, арбітражного або адміністративного судочинства, визнаються судом, прокурором, слідчим, дізнавачем без додаткової перевірки. При цьому такі вирок або рішення не можуть наперед вирішувати питання про винуватість осіб, які раніше не брали участі у кримінальній справі, що розглядається». Ця норма закону є новелою і вперше закріплює преюдицію щодо обставин, встановлених у порядку цивільного, арбітражного чи адміністративного судочинства. Це підкреслює важливість та необхідність кримінально-процесуального регулювання питань, пов'язаних з преюдиціальність, які часто виникають у кримінальному судочинстві.

Преюдиціям у кримінальному процесі приділено багато уваги, але це питання й досі залишається спірним. На думку Ф.Н. Фаткулліна та В.Д. Арсеньєва, преюдицію слід визначати через недопустимість провадження з приводу такого ж обвинувачення, за яким є невідмінений вирок або постанова про закриття справи. Інший підхід до преюдицій у Ю.М. Грошевого, що правильно, на наш погляд, пов'язує преюдиції з оцінкою доказів. «Преюдиції – це не спосіб доказування фактів, а загальне положення (правило), в силу якого особа, що провадить оцінку доказів, і суд вправі вважати встановленими обставини, що мають значення для вирішення кримінальної справи» [11, с.254]. На розумінні преюдиції у кримінальному процесі як певного правила наполягає і Д.В. Шилін: «Преюдиціею є правило, що встановлює підстави та порядок використання органом дізнання, слідчим, прокурором, судом, суддею фактів та правових висновків, встановлених такими, що мають юридичну силу рішеннями органу дізнання, слідчого, прокурора, суду, судді у кримінальних, цивільних, господарських або адміністративних справах, якими справу вирішено по суті, як таких, що не потребують повторного доведення» [12, с.1].

Отже, про преюдицію йдеться тоді, коли суду відомо, що певні дії особи або фактичні обставини, що мають значення для справи, яка знаходиться в провадженні, уже були раніше розглянуті судовим органом і стосовно них було винесене рішення [13, с.17]. Але як бути у випадку, коли преюдиція протирічить переконанню судді, що розглядає кримінальну справу? Теорія кримінального процесу містить різні погляди на вирішення таких колізій. Нам видається правильною пропозиція відкинути преюдицію, якщо вона спростовується зібраними по справі доказами. Тобто, в такому разі суддя повинен виносити вирок, керуючись своїм власним переконанням. Це пояснюється тим, що практиці відомі випадки набрання законної сили незаконним та необґрунтованим вироком. Тому при виникненні даних, що свідчать про неправосудність раніше винесеного вироку, він не може бути покладений в основу висновків у новому судовому рішенні [14, с.425], адже на оцінці доказів по новій справі ґрунтується суддівське переконання.

Тож, під преюдиціальністю слід розуміти властивість судового рішення, відповідно до якої обставини, встановлені ним, можуть бути покладені в основу іншого рішення без додаткової перевірки. Варто зазначити, що преюдиціальною силою володіють зафіксовані у вироку факти і обставини, а не ті докази, якими вони встановлюються; доказам властивість преюдиціальності не властива. Оскільки

ISSN 1995-6134

особи, що беруть участь у справі, не вправі представляти, а суд не вправі досліджувати докази, що стосуються раніше встановлених юридичних фактів і правовідносин, то ці факти (правовідносини) виключаються зі сфери доказування, а значить повинні прийматися судом в тому вигляді, в якому вони зафіксовані в первинному судовому рішенні.

Властивість преюдиціальності ґрунтується на тому, що визначені законом процесуальні правила доказування єдині, тому немає ніяких підстав вважати, що судження іншого суду щодо фактів, які були вже предметом судового дослідження, мають більшу перевагу, є більш правильними. Якщо вирок винесено з дотриманням всіх передбачених законом умов, якщо вищі суди при його перевірці не виявили в ньому дефектів, то чому більш пізнє рішення протирічить першому і має більше підстав для визнання його дійсним? Єдність судової системи обумовлює наділення судових рішень властивостями акту правосуддя у рівній мірі. Тож незалежно від того, в рамках якого судочинства (кримінального, цивільного, адміністративного та ін.) винесені, вони рівною мірою наділяються законною силою [15].

Вважаємо, що, крім процесуальної економії, можна виділити дві мети, які повинні досягатися дією преюдиції судового рішення. Першою метою є забезпечення відповідності судових рішень один одному, виключення суперечливості між ними. При цьому метою такої відповідності може, в свою чергу, слугувати забезпечення стабільності у відносинах за участю відповідних осіб, підтримання авторитету суду і судових рішень[16, с.86]. На користь необхідності відповідності судових рішень один одному можна навести ще один аргумент: якщо сторона звертається за допомогою до суду, вона покладається на його волю у вирішенні спору. Не можна допускати, щоб рішення, винесене пізніше іншим судом, якби «скасовувало» попереднє. Повинна зберігатися стабільність і визначеність правовідносин, існування яких зафіксоване в судовому рішенні. Крім того, наявність двох суперечливих судових рішень може призвести до несприятливих наслідків. Якщо рішення не відповідають один одному в частині кваліфікації правовідносин, залишається не досягнутою мета всього судового процесу: захист права і усунення його невизначеності. Ситуація залишається спірною і єдиним виходом з неї міг би стати новий процес. Проте новий процес неможливий через дію властивості виключності одного із зазначених судових рішень. Якщо ж рішення не відповідають один одному в частині встановлення юридичних фактів, то неясно, яке з них має мати преюдиціальне значення в подальших суперечках за участю сторін.

Розглянуті властивості вироку, що набрав законної сили, є рівнозначними і взаємозалежними. Не дивлячись на важливе значення кожної окремої характеристики, вважаємо недоцільним і неправильним виділяти та надавати перевагу будь-якій з них у порівнянні з іншими.

Виходячи з вищевикладеного, пропонуємо на законодавчому рівні визначити поняття набрання вироком законної сили як «закріплений у законі момент, з настанням якого вирок набуває властивостей обов'язковості, виключності, незмінності та преюдиціальності і підлягає обов'язковому виконанню уповноваженими особами, доки його не буде відмінено у встановленому законом порядку». Значення законодавчого закріплення моменту набрання вироком законної сили продиктоване недопустимістю як виконання вироку до набрання ним законної сили (окрім спеціально передбачених випадків), так і його невиконання та несвоєчасне і неналежне виконання після набрання законної сили. Лише після набрання законної сили всі висновки та приписи, що містяться у вироку, набувають обов'язкового характеру і підлягають безумовному виконанню.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що законна сила є важливим правовим інститутом кримінального судочинства, який втілює силу і авторитет судової влади і наділяє вирок такими властивостями, як обов'язковість, незмінність, виключність, преюдиціальність.

ISSN 1995-6134

ЛІТЕРАТУРА

1. Советский уголовный процесс / под ред. А. С. Кобликова. – М., 1972. – 534 с.
2. Гай О. Ю. Законная сила приговора в уголовном процессе: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Гай О. Ю. – Саратов, 1999. – 179 с.
3. Фаткуллин Ф. Н. Обвинение и судебный приговор: дис. .... доктора юрид. наук / Фаткуллин Ф. Н. – Казань, 1965.
4. Алиев Т. Т. Принцип презумпции приговора, вступившего в законную силу / Т. Т. Алиев, В. О. Белоносов, Н. А. Громов // Российский судья. – 2003. – № 7. – С. 18–24.
5. Грошевий Ю. М. Правові властивості вироку – акту правосуддя : навч. посібник / Грошевий Ю. М. – Х. : УкрЮА, 1994. – 48 с.
6. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства / Гольмстен А. Х. – СПб., 1913. – 411 с.
7. Семенов В. М. Взаимная обязательность решений и приговоров в советском гражданском процессе / Семенов В. М. // Вопросы советского гражданского права и процесса. – 1955. – С. 139–185.
8. Гурвич М. А. Решение советского суда в исковом производстве / Гурвич М. А. – М., 1955. – 128 с.
9. Авдюков М. Г. Судебное решение / Авдюков М. Г. – М., 1959. – 192 с.
10. Штутин Я. Л. Предрешение (преюдиция) в советском гражданском процессе / Штутин Я. Л. // Советское государство и право. – 1956. – № 5. – С. 58–67.
11. Грошевой Ю. М. Теоретические проблемы формирования убеждения судьи в советском уголовном судопроизводстве: дис. ... доктора юрид. наук / Грошевой Ю. М. – Харьков, 1975. – 403 с.
12. Шилін Д. В. Кримінально-процесуальна преюдиція в процесі доказування у кримінальних справах / Шилін Д. В. // Часопис Акад. адвокатури. – 2010. – № 6. – С. 1–7.
13. Бережний О. І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Бережний О. І. ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 193 с.
14. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
15. Безруков А. М. Преюдициальная связь судебных актов: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.15 / Безруков А. М. – Екатеринбург, 2005. – 180 с.
16. Клинова Е. В. Проявление законной силы судебного решения: дис. … кандидата юрид. наук / Клинова Е. В. – М., 2004. – 192 с.

В'юник М. С. Законна сила вироку у кримінальному процесі / М. С. В'юник // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 102–107 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12vmcukp.pdf

Розглядається сутність законної сили вироку. Обґрунтовується необхідність законодавчого закріплення моменту набрання вироком законної сили. Розглянуто наукові погляди на кількість та зміст властивостей вироку.

***

Вьюник М.С. Законная сила приговора в уголовном процессе

Рассматривается суть законной силы приговора. Обосновывается необходимость законодательного закрепления момента вступления приговора в законную силу. Рассмотрены научные взгляды на количество и содержание свойств приговора.

***

Vyunik M.S. Legal Force of Sentence in Criminal Trial

The article deals with the essence of the legal force of sentence. The necessity of legislative fixation of the moment of entry of the sentence into force is grounded. The looks on the number and content of characteristics of the sentence have been also reviewed.